

การศึกษาบทละครเรื่อง *อภัยนุราช* ผ่านแนวคิดปิตาธิปไตย
A Study of the Play *Aphai Nuraraj* through the Concept of Patriarchy

ณัฐพงษ์ แก้วสีสด*

Nattaphong Keawseesod

ศุภฤกษ์ กล่อมสุข

Suppharoek Klomsuk

สุภักดิ์ สุธนภิญโญ

Suphakkhathat Suthanaphinyo

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University

s65121109002@ssru.ac.th*

Received: 31 December 2025

Revised: 11 May 2026

Accepted: 28 May 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาบทละครเรื่อง *อภัยนุราช* ผ่านแนวคิดปิตาธิปไตย โดยใช้แนวคิดเรื่องวาทกรรมของมิเชล ฟูโกต์ และแนวคิดเรื่องมายาคติของโรแลนด์ บาร์ธส์ เป็นกรอบในการวิเคราะห์ การศึกษานี้ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากบทละครเรื่อง *อภัยนุราช* ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2528 ผลการศึกษาพบว่า ตัวบทสะท้อนโครงสร้างสังคมแบบปิตาธิปไตย โดยวางตัวละครชาย โดยเฉพาะท้าวอภัยนุราช ให้เป็นศูนย์กลางของอำนาจทั้งในฐานะกษัตริย์ สวามี และผู้กำหนดความถูกต้องในสังคม ขณะที่ตัวละครหญิงถูกลดทอนคุณค่าให้เป็นผู้ได้ปกครอง วัตถุแห่งความพึงพอใจ และผู้เสียสละภายใต้กรอบหญิงดี นอกจากนี้ วาทกรรมชายเป็นใหญ่ยังทำหน้าที่สร้างความชอบธรรมให้แก่การใช้อำนาจและความรุนแรงต่อผู้หญิง อีกทั้งมายาคติเรื่องกุลสตรีและแม่ผู้เสียสละก็ทำให้การยอมจำนนของผู้หญิงถูกมองเป็นคุณธรรม ผลการศึกษาสะท้อนว่า บทละครเรื่อง *อภัยนุราช* สะท้อนและสืบทอดกรอบความคิดเรื่องเพศ อำนาจ และค่านิยมชายเป็นใหญ่ในสังคมไทย

คำสำคัญ: ปิตาธิปไตย ชายเป็นใหญ่ อภัยนุราช

Abstract

This article aims to study the play *Aphainuraj* through the concept of patriarchy, employing Michel Foucault's discourse theory and Roland Barthes' concept of myth as analytical frameworks. The study applies content analysis to the 1985 Fine Arts Department edition of *Aphainuraj*. The findings reveal that the text reflects a patriarchal social structure by positioning male characters, particularly King Aphainuraj, as the center of power in his roles as ruler, husband, and arbiter of social legitimacy. Female characters, meanwhile, are devalued and portrayed as subordinates, objects of male desire, and self-sacrificing women within the idealized framework of the "virtuous woman." Furthermore, patriarchal discourse legitimizes the exercise of power and violence against women, while myths surrounding the ideal lady and the self-sacrificing mother normalize female submission as a virtue. The study demonstrates that *Aphainuraj* not only reflects but also perpetuates ideas concerning gender, power, and patriarchal values in Thai society.

Keywords: patriarchy, male dominance, Aphainurach

บทนำ

วรรณคดีไทยนับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนทั้งจินตนาการ ความคิด และค่านิยมของสังคมในแต่ละยุคสมัย ผู้แต่งมักถ่ายทอดทัศนะเกี่ยวกับชีวิต ความสัมพันธ์ และระเบียบทางสังคมผ่านการสร้างตัวละคร เหตุการณ์ และบทสนทนา ด้วยเหตุนี้ วรรณคดีจึงสามารถใช้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทชายหญิงและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมได้ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องเพศสภาพซึ่งมักปรากฏอย่างชัดเจนในงานประพันธ์หลายประเภท แม้ในปัจจุบันสังคมจะเปิดพื้นที่ให้ตั้งคำถามต่อความไม่เท่าเทียมทางเพศมากขึ้น แต่กรอบความคิดบางประการยังคงสืบทอดผ่านสื่อทางวัฒนธรรม รวมถึงวรรณคดีไทยด้วย (ธีรธร รังสีปัญญา และศานิตย์ ศรีคุณ, 2567, น. 55, 91)

แนวคิดปิตาธิปไตย (patriarchy) เดิมใช้เรียกระบบอำนาจของบิดาในครอบครัว แต่ต่อมาถูกนำมาใช้อธิบายโครงสร้างสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้ชายมีอำนาจเหนือผู้หญิงทั้งในระดับครอบครัว สังคม และการเมือง โครงสร้างเช่นนี้อาศัยการสร้างความหมายเกี่ยวกับความเป็นชายและความเป็นหญิงผ่านภาษา วัฒนธรรม และสถาบันทางสังคมด้วย ภายใต้กรอบดังกล่าว ผู้ชายมักถูกคาดหวังให้เป็นผู้นำ เข้มแข็ง และมีอำนาจในการตัดสินใจ ส่วนผู้หญิงมักถูกกำหนดให้อยู่ในบทบาทของผู้ตามหรือผู้ดูแลภายในครอบครัว (สรยา รอดเพชร, ทัศนีย์ ทานตวานิช และ นัทรนัย ประสานนาม, 2561, น. 56)

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องวาทกรรมและมายาคติร่วมกับแนวคิดปิตาธิปไตย เพื่ออธิบายว่า ตัวบทสร้างความหมายเกี่ยวกับเพศและอำนาจอย่างไร วาทกรรมในที่นี้หมายถึงกรอบความคิดที่กำหนดว่าสิ่งใด ควรถูกยอมรับว่าเหมาะสม เป็นจริง หรือเป็นธรรมชาติในสังคม ส่วนมายาคติคือกระบวนการที่ทำให้ความหมาย เหล่านั้นดูปกติจนไม่ถูกตั้งคำถาม ดังนั้น การศึกษาบทละครเรื่อง *อภัยนุราช* จึงมุ่งพิจารณาว่าตัวบทได้สร้างภาพ ความเป็นชาย ความเป็นหญิง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศไว้อย่างไร และความหมายเหล่านั้นสัมพันธ์ กับกรอบความคิดแบบชายเป็นใหญ่อย่างไร

เมื่อพิจารณาบริบทสังคมตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่าเพศชายมีความสำคัญอย่าง มากในฐานะกำลังแรงงานและกำลังทหาร ซึ่งสัมพันธ์โดยตรงกับระบบการปกครองและความมั่นคงของรัฐ (นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ, 2556, น. 147) เงื่อนไขดังกล่าวมีส่วนทำให้ผู้ชายถูกคาดหวังให้เป็นผู้ปกครอง ผู้ปกป้อง และผู้ใช้อำนาจ ขณะที่ผู้หญิงมักถูกวางไว้ในบทบาทผู้ดูแลภายในครอบครัวหรือผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง กรอบความคิดเช่นนี้ ปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่องของสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รวมถึงบทละครเรื่อง *อภัยนุราช* ของสุนทรภู่ด้วย

บทละครเรื่อง *อภัยนุราช* เป็นบทละครขนาดสั้นที่มีลักษณะสอดคล้องกับขนบ ของบทละครนอก กล่าวคือ ดำเนินเรื่องรวดเร็ว มีความสนุก และใช้ภาษาที่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้คนทั่วไป (นันทา ขุนภักดี, 2564, น. 65) ทั้งนี้ตัวบทกลับสะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวละครชายและหญิงอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะการใช้ อำนาจของท้าวอภัยนุราชที่ส่งผลโดยตรงต่อชะตากรรมของมเหสีและสตรีในเรื่อง ตอนหนึ่งของเรื่องกล่าวถึงท้าว อภัยนุราช กษัตริย์แห่งเมืองรมเยศ ผู้ลุ่มหลงนางศรีสาหนจนละเลยพระราชกรณียกิจและครอบครัว เมื่อมเหสีทิพ มาลีพยายามตักเตือน กลับถูกใส่ร้ายจนพระองค์มีรับสั่งให้ควักดวงตาของนางเพื่อนำไปให้นางศรีสาหน (นันทา ขุน ภักดี, 2564, น. 69) ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ผู้ปกครองชายสามารถใช้อำนาจตัดสินชะตากรรมของผู้หญิง ได้ โดยแทบไม่เปิดโอกาสให้อีกฝ่ายโต้แย้งหรือปกป้องตนเอง ด้วยเหตุนี้ *อภัยนุราช* จึงเป็นตัวบทที่เหมาะสมแก่ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเพศ อำนาจ และกรอบความคิดแบบชายเป็นใหญ่ในวรรณคดีไทย

วัตถุประสงค์การศึกษา

บทความนี้มุ่งศึกษาบทละครเรื่อง *อภัยนุราช* ผ่านแนวคิดปิตาธิปไตย

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเรื่องปิตาธิปไตยมักใช้อธิบายโครงสร้างสังคมที่ผู้ชายมีสถานะและอำนาจเหนือผู้หญิงทั้งในระดับ ครอบครัว เศรษฐกิจ และการเมือง อำนาจดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ หากสัมพันธ์กับพัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ สถาบันทางสังคม และการจัดระเบียบทรัพยากรของสังคมในแต่ละยุคสมัย (Gerda, 1986, pp.

212–229) ภายใต้โครงสร้างเช่นนี้ ผู้หญิงมักถูกกำหนดบทบาทผ่านความสัมพันธ์กับผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นในฐานะภรรยา มารดา หรือผู้ใต้ปกครอง มากกว่าจะได้รับมุมมองในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีอำนาจกำหนดชีวิตของตนเอง แนวคิดนี้จึงเหมาะสำหรับใช้อธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในบทละครเรื่อง อภัยนุราช ซึ่งตัวละครหญิงจำนวนมากถูกกำหนดสถานะผ่านผู้ชายผู้มีอำนาจ

แนวคิดเรื่องเพศสถานะช่วยอธิบายว่า ความเป็นหญิงและความเป็นชายเป็นผลจากระบบการทางสังคม และวัฒนธรรมที่กำหนดบทบาท พฤติกรรม และความคาดหวังของแต่ละเพศ สังคมปิตาธิปไตยมักให้คุณค่าแก่ผู้ชายในฐานะผู้นำ ผู้ตัดสินใจ หรือผู้ใช้อำนาจ ส่วนผู้หญิงมักถูกคาดหวังให้เชื่อฟัง อ่อนโยน และทำหน้าที่ดูแลครอบครัว (ไกล์ริง ภู่ออนโส, 2563, น. 45) กรอบความคิดนี้มีส่วนทำให้ผู้ชายมักมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดอยู่ในพื้นที่ส่วนตัวหรือภายในครอบครัว (ณรงค์กรณ รอดทรัพย์, 2555, น. 31, 38)

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องวาทกรรมของมิเชล ฟูโกต์ เพื่ออธิบายกระบวนการสร้างความหมายเกี่ยวกับเพศและอำนาจในสังคม โดยวาทกรรมหมายถึงระบบของความรู้และกรอบความคิดที่กำหนดว่าสิ่งใดสามารถกล่าวได้ เชื่อได้ หรือได้รับการยอมรับว่าเป็นความจริงในสังคม (Foucault, 1972, pp. 116–117) ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างเพศ วาทกรรมมีส่วนกำหนดว่าผู้ชายและผู้หญิงควรมีบทบาทเช่นใด และทำให้กรอบความคิดบางอย่างได้รับการยอมรับว่าเป็นเรื่องเหมาะสมหรือเป็นธรรมชาติ แนวคิดนี้ช่วยให้เห็นว่าอำนาจในตัวบททำงานผ่านการกำหนดความหมายและการยอมรับทางสังคมด้วย

ในอีกทางหนึ่งแนวคิดเรื่องมายาคติของโรแลนด์ บาร์ธส์ ช่วยอธิบายว่ากรอบความคิดทางสังคมบางประการสามารถถูกทำให้ดูเป็นเรื่องปกติหรือเป็นธรรมชาติได้อย่างไร *มายาคติ* ในที่นี้หมายถึงกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ทำให้อุดมการณ์หรือคุณค่าบางอย่างถูกยอมรับโดยไม่ถูกตั้งคำถาม (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2558, น. 170) ในบริบทของสังคมปิตาธิปไตย มายาคติมีส่วนทำให้บทบาทของผู้ชายในฐานะผู้นำหรือผู้ใช้อำนาจ และบทบาทของผู้หญิงในฐานะผู้เสียสละหรือผู้ตาม ถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมชาติของสังคม มากกว่าจะถูกมองว่าเป็นผลจากการจัดระเบียบอำนาจทางสังคม

เมื่อพิจารณาร่วมกัน จะเห็นได้ว่า ปิตาธิปไตยทำหน้าที่เป็นโครงสร้างหลักของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศ โดยที่วาทกรรมมีส่วนสร้างและกำหนดความหมายเกี่ยวกับความเป็นชายและความเป็นหญิง ส่วนมายาคตินั้นทำให้ความหมายเหล่านั้นดูเป็นเรื่องปกติและไม่จำเป็นต้องถูกตั้งคำถาม กระบวนการดังกล่าวส่งผลให้กรอบความคิดแบบชายเป็นใหญ่สามารถดำรงอยู่และถูกถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงวรรณกรรมด้วย เป็นผลให้วรรณกรรมเป็นกระจกที่สังคมใช้ในการถ่ายทอดคุณค่า ความเชื่อ และกรอบความคิดเกี่ยวกับเพศและความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง ดังที่การศึกษาของดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง และอรทัย เพียยุระ (2563, น. 21–22) พบว่าตัวละครชายในวรรณคดีไทยมักถูกวางให้อยู่ในบทบาทของผู้นำหรือผู้มีอำนาจ แต่ตัวละครหญิงมักถูกกำหนดคุณค่าผ่านความงาม ความเรียบร้อย หรือบทบาทภายในครอบครัว ในทำนองเดียวกัน

การศึกษาของอภิสิทธิ์ มีปัญญา (2562, น. 49) เกี่ยวกับนางกาสีสะท้อนว่า ผู้หญิงในวรรณคดีมักถูกตัดสินผ่านกรอบศีลธรรมที่สัมพันธ์กับความต้องการและมุมมองของผู้ชายมากกว่าการพิจารณาในฐานะปัจเจกบุคคล

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษานี้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ผ่านกรอบแนวคิดปิตาธิปไตย

ขอบเขตข้อมูล

ข้อมูลหลักของการศึกษาในบทความนี้ ใช้ตัวบทอ้างอิงจากหนังสือบทละครเรื่องอภัยนุราช ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2528 โดยยึดอักขรวิธีการสะกดคำตามต้นฉบับ

ผลการศึกษา

บทละครเรื่อง อภัยนุราช กล่าวถึงท้าวอภัยนุราช กษัตริย์ผู้ครองเมืองรมเยศ ซึ่งมีนางทิพมาลีเป็นมเหสี และมีพระโอรสธิดา คือ พระอนันต์และนางวรรณ วันหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสป่าล่าสัตว์ แต่ไม่สามารถยิงสัตว์ได้ ชายชราชาวป่าจึงกราบทูลให้ทรงบวงสรวงเทพารักษ์ตามธรรมเนียมเดิม อย่างไรก็ตาม ท้าวอภัยนุราชกลับทรงกริ้วและรับสั่งให้เผาศาลเทพารักษ์ เนื่องจากทรงเห็นว่าป่าอยู่ในอาณาเขตของพระองค์ เทพารักษ์จึงเข้าสิงร่างนางศรีสาห์เพื่อแก้แค้น และลวงให้พระองค์หลงใหลจนละเลยทั้งพระราชกรณียกิจและครอบครัว ต่อมาเมื่อมเหสีทิพมาลีพยายามตักเตือน กลับเกิดความขัดแย้งขึ้น และนางศรีสาห์ใช้อุบายแสร้งทำเป็นตาบอด พร้อมกล่าวว่าต้องใช้ดวงตาของนางทิพมาลีรักษาจึงจะหาย ท้าวอภัยนุราชจึงมีรับสั่งให้ควักดวงตาของมเหสี (นันทา ขุนภักดี, 2564, น. 69)

ผู้วิจัยวิเคราะห์บทละครเรื่อง *อภัยนุราช* โดยใช้แนวคิดปิตาธิปไตยดังนี้

1. อำนาจของกษัตริย์ในฐานะบิดาและผู้ปกครอง

1.1 กษัตริย์ในฐานะบิดาแห่งรัฐ

โครงสร้างสังคมแบบปิตาธิปไตยในบทละครเรื่องนี้ปรากฏผ่านการวางสถานะของกษัตริย์ให้เป็นศูนย์กลางของอำนาจทั้งในระดับรัฐและครอบครัว ท้าวอภัยนุราชมีอำนาจเหนือชีวิตและชะตากรรมของผู้คนรอบข้างในลักษณะของผู้ปกครองที่สามารถตัดสินความถูกต้องและกำหนดการลงโทษได้ ดังตัวบท

ฟังทูล	นเรศเคืองขัดอ้อฉลาลัย
จึงตรัสว่าปาดงพงไฟ	ก็อยู่ในเขตแคว้นแดนเรา
เพราะอารักข์หักแก้งแสงศร	ไม่แน่นอนเหมือนหมายอายุเขา
ไม่ยำเียงเกรงกุดเบา	เอาไฟเผาศาลให้ไหม้หมดโครง

(กรมศิลปากร, 2528, น. 4)

จากตัวบทจะพบว่า ท้าวอภัยนุราชทรงมองว่าทุกสิ่งในอาณาเขตของพระองค์ควรอยู่ภายใต้อำนาจของตน ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ ธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสิ่งใดไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ พระองค์จึงตอบโต้ด้วยความรุนแรง การเผาศาลเทพารักษ์สะท้อนมุมมองที่ผู้ปกครองชายวางตนเป็นศูนย์กลางของอำนาจและความชอบธรรม

1.2 กษัตริย์ในฐานะสวามีและเจ้าชีวิต

ท้าวอภัยนุราชมีอำนาจในฐานะพระสวามี ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวซ้อนทับกับอำนาจทางการเมืองอย่างชัดเจน ภายใต้โครงสร้างเช่นนี้ ผู้หญิงจึงตกอยู่ในสถานะที่ถูกผู้ชายตัดสินใจและควบคุมได้ง่าย ดังตัวบท

ตรัสเรียกรมวังมาสั่งว่า	โทษอีมาลีหนักถึงตักษัย
ดีเมียรักจักขุปะทุไป	จะควักตามาใส่ให้ถึงลักษณะ
ตัวมันนั้นส่งเป็นโหล่นว่า	จะคอยเอาเข้ายาอย่าช้านัก
รีบหมดยศถาบรรดาศักดิ์	ไปควักลูกตามาวัวไว

(กรมศิลปากร, 2528, น. 22)

จากตัวบทจะพบว่า คำสั่งให้ควักดวงตาของนางทิพมาลีสะท้อนว่าร่างกายและชีวิตของผู้หญิงสามารถถูกกำหนดโดยผู้ชายผู้มีอำนาจได้โดยตรง เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่า นางทิพมาลีนั้นถูกปฏิบัติในฐานะผู้ที่อยู่ใต้พระราชอำนาจและอำนาจของสามี ความรุนแรงที่เกิดขึ้นสะท้อนโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ผู้ชายมีสิทธิ์เหนือผู้หญิงอย่างกว้างขวาง

1.3 การใช้อำนาจโดยปราศจากการตรวจสอบ

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของอำนาจในเรื่อง คือการขาดกลไกตรวจสอบหรือถ่วงดุลผู้มีอำนาจ โดยเฉพาะเมื่ออำนาจของกษัตริย์ถูกทำให้เป็นศูนย์กลางของความจริงและความถูกต้อง ดังตัวบท

เมื่อนั้น	กรุงกษัตริย์ขัดข้องหมองหมาง
กริ้วราตราชครูดุหมั่นนาง	ว่าผีสาหัสถึงองค์เงี้ยว
ภูมิได้ไถ่ถามเอาความบอก	ชาติชั่วหัวหงอกหลอกเจ้า
เหวี่ยงเพศฆาตเองเร่งเอา	อายเฒ่าไปฟันให้บรลัย

(กรมศิลปากร, 2528, น. 9)

จากตัวบท ราชครูซึ่งพยายามหักท้วงกษัตริย์กลับถูกสั่งประหารทันที แสดงให้เห็นว่า ความเห็นที่แตกต่างจากผู้มีอำนาจอาจถูกกำจัดอย่างรุนแรง เหตุการณ์นี้จึงสะท้อนว่า อำนาจของกษัตริย์ในเรื่องอยู่เหนือการตรวจสอบและคำของผู้ปกครองสามารถกลายเป็นความจริงที่ผู้อื่นไม่อาจโต้แย้งได้

1.4 แรงกดดันต่อตัวละครชาย

แม้ท้าวอภัยนุราชจะอยู่ในฐานะผู้ใช้อำนาจ แต่ในอีกด้านหนึ่ง พระองค์ก็ถูกกดดันด้วยกรอบความคิดเรื่องความเป็นชายที่สังคมคาดหวังไว้เช่นกัน สังคมปิตาธิปไตยมักคาดหวังให้ผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ปกครอง ต้องเข้มแข็ง เด็ดขาด และไม่ยอมให้ใครมองว่าตนอ่อนแอ ดังตัวบท

เพราะอารักษ์หักแก้งแสงศร	ไม่แน่นอนเหมือนหมายอายเขา
ไม่ยำเียงเกรงกูดุเบา	เอาไฟเผาศาลให้ไหม้หมดโครง

(กรมศิลปากร, 2528, น. 4)

คำว่า “อายเขา” ในตัวบทสะท้อนให้เห็นว่า การสูญเสียศักดิ์ศรีหรือการถูกมองว่าไร้อำนาจเป็นสิ่งที่ท้าวอภัยนุราชไม่อาจยอมรับได้ ความรุนแรงที่พระองค์ใช้จึงอาจมองได้ว่าเป็นความพยายามรักษาสถานะความเป็นผู้นำของตนเองด้วย ในแง่นี้ โครงสร้างปิตาธิปไตยนั้นกดดันให้ผู้ชายต้องรักษาภาพความเข้มแข็งและอำนาจไว้อยู่เสมอ

2. การลดทอนคุณค่าของผู้หญิงและการทำให้เป็นวัตถุแห่งความพึงพอใจของชาย

2.1 ผู้หญิงในฐานะอะไหล่และทรัพย์สิน

ภายใต้โครงสร้างปิตาธิปไตย ผู้หญิงในเรื่องมักถูกทำให้มีสถานะเป็นสิ่งที่ผู้ชายสามารถครอบครองและจัดการได้ มากกว่าจะได้รับการมองในฐานะมนุษย์ที่มีสิทธิในร่างกายและชีวิตของตนเอง ดังตัวบท

ตรัสเรียกกรรมวังมาสั่งว่า	โทษอีมาลีหนักถึงตักขัย
ดีเมียรักจักขุปะทุไป	จะควักตามาใส่ให้ถึงลักษณะ
ตัวมันนั้นส่งเป็นโคลนว่า	จะคอยเอาเข้ายาอย่าช้านัก
รีบหมดยศถาบรรดาศักดิ์	ไปควักลูกตามาไวไว

(กรมศิลปากร, 2528, น. 22)

จากตัวบทจะพบว่า การสั่งควักดวงตาของนางทิพมาลีเพื่อนำไปให้นางศรีสาหลง แสดงให้เห็นว่าร่างกายของนางทิพมาลีถูกปฏิบัติราวกับเป็นสิ่งที่สามารถนำไปใช้ตามความประสงค์ของผู้มีอำนาจได้ การควักดวงตาเพื่อนำไปให้อีกคนหนึ่งจึงเป็นการลดทอนความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงอย่างรุนแรง และสะท้อนความคิดที่มองผู้หญิงเป็นสิ่งที่ถูกรอบครองภายใต้อำนาจของผู้ชาย

2.2 สถานะที่ถูกกำหนดด้วยความพึงพอใจของชาย

ในบทละครเรื่องนี้ คุณค่าของผู้หญิงถูกเชื่อมโยงกับความงามและความสามารถในการตอบสนองความพึงพอใจของผู้ชาย ดังตัวบท

เห็นนารีผิสีพริ้งเพริศ	โฉมเฉิดเลิศจ่างนางสวรรค์
สวยล้ำอาจคางคิ้วผิพรรณ	เป็นสองผดผมนั้นเพียงขวัญตา
ถันเทียบเรียบบ่มที่หุ้มฝัก	ดูหน้าตาน่ารักหนักหนา
นาสิกเสียมเอี่ยมโอโสภา	นุ่งผ้าแดงห่มสีชมพู
ดูจ๋ามล้ำหญิงยิ่งอย่าง	รูปร่างรัดกุมไล่ต้อมหู
พินิจไหนให้เห็นน่าเอ็นดู	จะใครรู้เรื่องความตรัสถามไป

(กรมศิลปากร, 2528, น. 6)

จากตัวบทจะเห็นได้ว่า เป็นการพรรณนาที่เน้นรูปลักษณะของนางศรีสาหลงอย่างละเอียด และทำให้เห็นว่าความสนใจของตัวละครชายเกิดขึ้นผ่านการมองร่างกายของผู้หญิงเป็นหลัก เมื่อเปรียบเทียบกับนางทิพมาลีซึ่งอยู่ในบทบาทภรรยาและมารดา จะเห็นได้ว่าคุณค่าของผู้หญิงในเรื่องสัมพันธ์อย่างมากกับความงามและความสามารถในการดึงดูดสายตาของผู้ชาย ส่งผลให้คุณค่าในด้านอื่นของผู้หญิง เช่น ความคิดหรือบทบาททางสังคม ถูกลดความสำคัญลง

2.3 การรับสถานะทางสังคม

เมื่อผู้หญิงไม่สามารถตอบสนองความต้องการหรือความคาดหวังของผู้ชายได้ สถานะทางสังคมของเธอก็อาจถูกลดทอนหรือรับคืนได้ทันที ดังตัวบท

ริบหมดยศถาบรรดาศักดิ์ ไปควักลูกตามาไวไว

.....

ครั้นถึงจึงทูลนงลักษณ์ สั่งให้ควักแก้วตามารศรี

ริบหมดยศถาบรรดาศักดิ์ เป็นที่โหล่นไฉ่อยู่ในวัง

(กรมศิลปากร, 2528, น. 22)

จากตัวบทจะเห็นว่า สถานะของนางทิพมาลีในฐานะมเหสีนั้นขึ้นอยู่กับกรณียกิจที่ได้รับจากผู้ชายผู้มีอำนาจ เมื่อพระองค์ไม่ต้องการนางอีกต่อไป ยศถาบรรดาศักดิ์ก็ถูกริบคืนได้ทันที เหตุการณ์นี้สะท้อนว่า ผู้หญิงมักมีสถานะทางสังคมผ่านความสัมพันธ์กับผู้ชายมากกว่าผ่านคุณค่าของตนเอง

2.4 การแปรเปลี่ยนความรุนแรงเป็นความชอบธรรม

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของโครงสร้างปิตาธิปไตยในเรื่อง คือการสร้างเหตุผลเพื่อทำให้ความรุนแรงต่อผู้หญิงเป็นสิ่งสมควร ดังตัวบท

อิทิพมาลีมันด้น้อง จนจักขุพองเป็นหนองไหล

โทษหนักจักทำให้หน้าใจ ควักตามาใส่ให้เทวี

(กรมศิลปากร, 2528, น. 22)

จากตัวบท ท้าวอภัยนุราชอ้างความผิดของนางทิพมาลีเป็นเหตุผลในการลงโทษ ทั้งที่มิได้ตรวจสอบข้อเท็จจริงหรือเปิดโอกาสให้อีกฝ่ายอธิบาย เหตุการณ์นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ความรุนแรงถูกทำให้ดูเป็นการลงโทษที่สมเหตุสมผล มากกว่าจะถูกมองว่าเป็นการใช้อำนาจโดยพลการ ในแง่นี้ ผู้ชายมีอำนาจกำหนดด้วยว่าอะไรคือความผิดและอะไรคือความชอบธรรม

3. มายาคติหญิงดีในพื้นที่ส่วนตัว

การทำงานของมายาคติหญิงดีในเรื่องนี้ปรากฏผ่านการกำหนดคุณค่าของผู้หญิงด้วยความอดทน ความเรียบร้อย ความกตัญญู และการยอมรับอำนาจของผู้ชาย ซึ่งสะท้อนผ่านตัวละครนางทิพมาลี ดังนี้

3.1 การนิยามกุลสตรีผ่านความอดทนและการสยบยอม

นางทิพมาลีถูกวางให้เป็นตัวแทนของผู้หญิงที่ดำรงตนอยู่ภายใต้กรอบของกุลสตรี กล่าวคือ เป็นผู้หญิงที่อดทน ไม่โต้แย้ง และยอมรับอำนาจของสามี แม้ในสถานการณ์ที่ตนเองเผชิญความไม่เป็นธรรมอย่างร้ายแรง ดังตัวบท

ไอ้พระผ่านเกล้าเจ้าประคุณ เคยพึงบุญอันเกศเกศา
แต่รู้ร่าวสาวหนุ่มคัมขรา ไม่ข้องขัดอ้อมาพระสามี
มาเกิดเชิญเป็นเคราะห์เพราะวิวาท ให้ขุนเคืองเบื่องบาทบทรศรี
เพราะเบาจิตผิดพลั้งครั้งนี้ พระภูมิจึงโปรดยกโทษทัณฑ์

(กรมศิลปากร, 2528, น. 26)

จากตัวบทจะเห็นว่า คำว่า “ไม่ข้องขัด” ในตอนนี้มีนัยสำคัญ เพราะแสดงให้เห็นว่าการไม่ได้แย่งอำนาจของสามีถูกทำให้เป็นคุณธรรมของหญิงดี แม้นางทิพมาลีจะเป็นฝ่ายได้รับความรุนแรง นางก็ยังพยายามยืนยันความภักดีของตนเองอยู่เสมอ ภาพเช่นนี้สะท้อนมายาคติที่ทำให้ความอดทนและการยอมจำนนของผู้หญิงถูกยกย่อง มากกว่าจะชี้ให้เห็นความไม่เท่าเทียมทางอำนาจที่ผู้หญิงต้องเผชิญ

3.2 มายาคติแม่ผู้เสียสละในพื้นที่จำกัด

นอกจากบทบาทภรรยาแล้ว บทละครยังสร้างคุณค่าของผู้หญิงผ่านบทบาทแม่ ซึ่งถูกยกให้เป็นอุดมคติสำคัญของความเป็นหญิง ผู้หญิงจึงถูกคาดหวังให้เสียสละ อดทน และห่วงใยผู้อื่นมากกว่าตนเอง ดังตัวบท

แม่นี้ชีวิตไม่รอดแล้ว จะคลาดแคล้วแก้วตาม้วยอาลัย
จะเกิดไหนให้สองพี่น้องนั้น ได้กำเนิดเกิดครรภ์ของมารดร
แล้วฝากฝังทั้งปวงข้าหลวงใหญ่ แม้นหน่อไผ่ผิดพลั้งช่วยสั่งสอน
สงสารลูกผูกใจอาลัยวอน สะอื้นอ้อนโศกาอาลัย

(กรมศิลปากร, 2528, น. 23-24)

จากตัวบทจะเห็นว่า แม้นิยามที่ตนเองกำลังเผชิญความทุกข์อย่างหนัก นางทิพมาลียังคงแสดงความห่วงใยต่อลูกและฝากฝังให้ผู้อื่นช่วยดูแลต่อไป ภาพของแม่ผู้เสียสละเช่นนี้สะท้อนว่า ผู้หญิงถูกทำให้มีคุณค่าในฐานะผู้ดูแลและผู้เสียสละเป็นสำคัญ และสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ของผู้หญิงในเรื่องมักถูกจำกัดให้อยู่ในบทบาทภายในครอบครัวมากกว่าการมีอำนาจต่อรองในพื้นที่สาธารณะ

สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า บทละครเรื่อง *อมัยนุราช* สะท้อนโครงสร้างสังคมแบบปิตาธิปไตย โดยวางตัวละครชาย โดยเฉพาะท้าวอมัยนุราช ให้เป็นศูนย์กลางของอำนาจทั้งในระดับรัฐและครอบครัว โดยทำงานผ่านการกำหนดความหมายเกี่ยวกับความถูกต้อง ความชอบธรรม และบทบาททางเพศในสังคม

แนวคิดเรื่องวาทกรรมตามแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1972, pp. 116–117) ช่วยอธิบายว่าอำนาจทำงานผ่านการสร้างความจริงที่ผู้คนในสังคมยอมรับร่วมกัน กล่าวคือ เมื่อกษัตริย์ถูกวางให้มีสถานะเป็นศูนย์กลางของอำนาจและความชอบธรรม การตัดสินใจของกษัตริย์จึงถูกทำให้เป็นสิ่งที่ไม่ว่าใครจะโต้แย้งได้ แม้การกระทำนั้นจะเกี่ยวข้องกับความรุนแรงหรือความอยุติธรรมก็ตาม

จากการวิเคราะห์พบว่า วาทกรรมชายเป็นใหญ่ในเรื่องทำหน้าที่กำหนดความหมายของความเป็นชายให้สัมพันธ์กับอำนาจ ความเด็ดขาด และการควบคุมผู้อื่น โดยเฉพาะในกรณีของท้าวอภัยนุราชที่ต้องรักษาสถานะของกษัตริย์และผู้นำชายอยู่ตลอดเวลา ความกลัวต่อการสูญเสียศักดิ์ศรีหรือการถูกมองว่าอ่อนแอ จึงผลักดันให้พระองค์ใช้อำนาจและความรุนแรงเพื่อยืนยันสถานะของตน (กุสุมา รักษมณี และคณะ, 2550, น. 317–318) อีกทั้งวาทกรรมเดียวกันนี้ก็ทำหน้าที่กำหนดความเป็นหญิงให้สัมพันธ์กับความอดทน ความเรียบร้อย และการเสียสละ ส่งผลให้ตัวละครหญิงถูกจำกัดบทบาทให้อยู่ในฐานะผู้ตามและผู้รองรับอำนาจของผู้ชาย

นอกจากนี้ การวิเคราะห์ยังชี้ให้เห็นว่า มายาคติหลายประการ เช่น ความคิดที่มองผู้หญิงเป็นทรัพย์สินของชาย ผู้หญิงในฐานะวัตถุแห่งความปรารถนา และภาพหญิงดีที่ต้องอดทนและเสียสละ ล้วนมีส่วนทำให้การควบคุมและความรุนแรงต่อผู้หญิงถูกมองว่าเป็นเรื่องยอมรับได้ในสังคม ทั้งยังพบว่าโครงสร้างปิตาธิปไตยสร้างแรงกดดันต่อผู้ชายให้ต้องรักษาสถานะความเป็นผู้นำและอำนาจของตนอยู่ตลอดเวลา

กล่าวโดยสรุป บทละครเรื่อง อภัยนุราช เป็นวรรณกรรมที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างเพศ อำนาจ และค่านิยมทางสังคมในบริบทศักดินาได้อย่างชัดเจน การอ่านผ่านแนวคิดปิตาธิปไตยจึงช่วยให้เห็นว่า วรรณกรรมสามารถทำหน้าที่ทั้งสะท้อนและสืบทอดกรอบความคิดเรื่องเพศของสังคมได้พร้อมกัน

เกี่ยวกับผู้เขียน

ณัฐพงษ์ แก้วสีสด: นักศึกษาระดับปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา s65121109002@ssru.ac.th

ศุภฤกษ์ กล่อมสุข: นักศึกษาระดับปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา s68121109027@ssru.ac.th

สุภัทรี สุรนภิญโญ: อาจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา suphakkhatat.su@ssru.ac.th

รายการอ้างอิง

กุสุมา รักษมณี, เสาวณิต จุลวงศ์ และ สายวรุณ น้อยนิมิต. (2550). *ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย*.

แม่คำผาง.

กรมศิลปากร. (2528). *บทละครเรื่องอภัยนุราช* (พิมพ์ครั้งที่ 2) . โรงพิมพ์สามมิตร.

- ไกล่รุ่ง ภู่ออนโส. (2563). อำนาจของผู้หญิง: การท้าทายความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับแนวคิดปิตาธิปไตยในนวนิยายสมัยใหม่. *วารสารมนุษยศาสตร์กับสังคม*, 6(1), 43–61.
<https://so06.tci-thaijo.org/index.php/husocjournal/article/view/240600>
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2558). อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง (พิมพ์ครั้งที่ 2). อ่าน.
- ณรงค์กรรณ รอดทรัพย์. (2555). ปิตาธิปไตย : ภาพสะท้อนแห่งความไม่เสมอภาคระหว่างชายหญิงในสังคมเอเชีย. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 4(2), 30–4. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/bruj/article/view/75658>
- ดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง และอรทัย เพ็ญยุระ. (2563). เพศภาวะและเพศวิถีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. *วารสารมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(3), 20–33. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/view/240347>
- ธีรธร รังสีปัญญา และ ศานติย์ ศรีคุณ. (2567). ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในวาทกรรมความเป็นหญิงในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 41(1), 50–95. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/268578>
- นฤพนธ์ ตัววิเศษ. (2556). เพศหลากหลายในสังคมไทยกับการเมืองของอัตลักษณ์. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 25(2), 137–168. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jss/article/view/172924>
- นันทา ขุนภักดี. (2564). อภัยนุราช : บทละครนอกวรรณกรรมการละครที่ทรงคุณค่า. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 18(1–2), 65–90. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jasu/article/view/250953>
- สรยา รอดเพชร, ทศนีย์ ทานตวานิช และ นันทนัย ประสานนาม. (2561). ผู้หญิงกับปิตาธิปไตยในนวนิยายของอุทิศ เหมะมูล. *วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*, 14(1), 53–80. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/eJHUSO/article/view/131587>
- อภิสิทธิ์ มีปัญญา. (2562). เพศวิถีของ "กากี" นางในวรรณคดี. *วารสารครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ*, 2(2), 48–67. <https://so18.tci-thaijo.org/index.php/edusskru/article/view/1767>
- Gerda, L. (1986). *The Creation of Patriarchy*. Oxford University Press.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Pantheon Books.